

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАЗКОТЕРАПІЇ
ДЛЯ СТИМУЛЯЦІЇ МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ»**

Виконала: студентка
групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Нечипорук Ірина Олександрівна

Керівник:
Руденко Л.М.,
доктор психологічних наук,
професор

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЗАСОБОМ КАЗКОТЕРАПІЇ.....	7
1.1. Поняття «мовленнєвої активності» в науково-дослідній літературі.....	7
1.2. Казкотерапія як засіб формування мовленнєвої активності першокласників з порушеннями мовлення.....	14
1.3. Педагогічні умови та методи формування мовленнєвої активності першокласників засобом казкотерапії.....	21
Висновки з розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ АКТИВНОСТІ ПЕРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЗАСОБОМ КАЗКОТЕРАПІЇ.....	29
2.1. Визначення стану сформованості мовленнєвої активності у першокласників з порушеннями мовлення.....	29
2.2. Експериментальна робота з формування мовленнєвої активності першокласників за допомогою казкотерапії.....	34
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	40
Висновки з розділу 2.....	44
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49
ДОДАТКИ.....	55

ВСТУП

Актуальність теми зумовлюється основними напрямками ідей Законів України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [23], «Про освіту» [24], Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [35], які спрямовані на оновлення освіти, її структури, удосконалення форм, методів навчання дітей української мови, розвитку культури мовлення та мовленнєвого спілкування, а також сформованості мовної та мовленнєвої компетенції, результатом яких є комунікативна компетенція.

Сучасна система освіти наразі проходить процес перебудови, яка відбувається під впливом розвитку соціальних та культурних сфер суспільства, підвищується роль комунікації, яка забезпечує безперервну взаємодію людей у соціумі. У зв'язку з цим постало завдання навчання дітей молодшого шкільного віку комунікативним навичкам. Особливого значення набуває опанування мовленнєвою діяльністю, яка співвідноситься зі стійкими, провідними, усвідомлюваними мотивами та виражається у мовленнєвих діях, які є цілеспрямовані, усвідомлювані, контрольовані. Тому важливим є запровадити такі методи формування мовленнєвих дій та операцій, які б забезпечували формування мовленнєвої активності.

Сучасна філософія освіти визначила основним - дитиноцентричний підхід до навчання й виховання дітей, що стало причиною перегляду ряду завдань та змісту мовленнєвої роботи в закладах дошкільної освіти. За видатним педагогом А. М. Богущ « ... на перший план виходить виховання мовної особистості, тобто такої, яку характеризує достатній рівень мовленнєво-комунікативної компетентності, яка вільно і творчо застосовує мову в різних ситуаціях життєдіяльності» [5, С. 25-30].

Теоретичні положення щодо розвитку мовлення розвиваються у сучасній педагогіці (А. Богущ, Л. Березовська, Н. Гавриш, В. Гербова, Т. Котик, К. Крутій, Н. Луцай, І. Луценко, О. Ушакова та інші).

Інформативними є дослідження щодо формування окремих аспектів мовлення дітей (І. Артемчук, О. Білан, Н. Виноградова, Н. Гавриш, Е. Короткова, Н. Малиновська, Т. Науменко, І. Попова, Ю. Руденко, О. Трифонова). Розвиток мовлення в ході пізнавальної діяльності з ознайомлення з ознаками, якостями предметів і явищ довкілля (С. Ласунова, В. Логінова, І. Непомняшая), під час взаємодії дорослого та дитини (Н. Савельєва), в сюжетно-рольовій грі (В. Захарченко), у мовленнєвому спілкуванні дитини з ровесниками та старшими (В. Дзигель, І. Зотова, І. Луценко) та ін.

Мовленнєва активність дітей, як одна з глобальних проблем, вивчалась у вітчизняній науці у таких аспектах: дошкільна лінгводидактика (А. Богущ), культура мовлення (Н. Бабич, Б. Головін, Є. Тихєєва), мовленнєва діяльність (А. Богущ, Н. Гавриш, К. Крутій, Н. Луцан, Т. Науменко, Т. Піроженко) тощо. Значна кількість робіт відомих науковців присвячена впливу казкотерапії на дітей (Ш. Амонашвілі, Г. Іващенко, Н. Каншоністова, В. Кондрашин, Л. Обухова, Л. Одинченко, М. Плоткін, О. Чебикіна, М. Щебрик та ін.).

Об'єкт дослідження: процес формування мовленнєвої активності у молодших школярів з порушеннями мовлення.

Предмет дослідження: казкотерапія як засіб стимуляції мовлення першокласників з порушеннями мовлення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити формування мовленнєвої активності першокласників з порушеннями мовлення засобом казкотерапії.

Завдання дослідження:

- 1) Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з тематики дослідження;
- 2) Описати основні поняття з даної теми: мова, мовлення, активність, мовленнєва активність, казка, казкотерапія.

- 3) Висвітлити погляди вчених на проблему формування мовленнєвої активності молодших школярів засобом казкотерапії;
- 4) Визначити педагогічні умови та методи, що забезпечують формування мовленнєвої активності першокласників з порушеннями мовлення засобом казкотерапії;
- 5) Експериментально перевірити ефективність використання казкотерапії під час формування мовленнєвої активності першокласників з порушеннями мовлення.

Гіпотеза дослідження: формування мовленнєвої активності першокласників з порушеннями мовлення відбувається успішно, якщо в освітній процес систематично і цілеспрямовано включити казкотерапію.

Методи дослідження:

У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань і перевірки висунутого припущення використано комплекс методів:

а) теоретичні: аналіз наукової, навчально-методичної літератури, що надало змогу зіставити різні погляди на досліджувану проблему, визначити поняттєво-категоріальний апарат дослідження, критерії та показники розвитку мовленнєвої активності;

б) емпіричні: цілеспрямоване та систематичне спостереження за навчальною діяльністю, бесіда, педагогічний експеримент, які допомогли виявити результативність експериментальної роботи;

в) статистичні: здійснення аналізу емпіричних даних.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні педагогічних умов та методів, що забезпечують формування мовленнєвої активності першокласників з порушеннями мовлення засобом казкотерапії; у теоретичному обґрунтуванні ефективних методів та прийомів стимуляції мовлення дітей першокласників з порушеннями мовлення за допомогою казок.

Практичне значення: результати експерименту можуть бути використані педагогами та логопедами у практиці роботи закладів загальної середньої освіти.

Експериментальна база: дослідження проводилося на базі КЗ «Вінницький ліцей № 11». Було залучено 26 дітей.

Публікації: Результати дослідження висвітлювалися на студентській науково-практичній конференції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та узагальнені у публікації: Стимуляція розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку засобами казок / Збірник наукових праць студентів та магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології / за ред. Н.С. Гаврилової. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. – С. 159-163.

Структура роботи. Робота складається з двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

У нашій експериментально-дослідницькій роботі з проблеми формування мовленнєвої активності дітей молодшого шкільного віку засобом казкотерапії було виконано поставлені завдання, розроблено й апробовано програму формування мовленнєвої активності з використанням казкотерапії. Результати наукового дослідження засвідчили досягнення мети, що є підставою для низки аргументованих висновків.

1. Визначено сутність понять: «мова», «мовлення», «стимуляція мовлення», «активність», «мовленнєва активність», «казка», «казкотерапія».

Проаналізовано основні погляди вчених на проблему формування мовленнєвої активності молодших школярів засобом казкотерапії. Так, Т. Давидова, І. Євтушенко, Л. Фесюкова, Т. Дронь, О. Кравченко, І. Макеєва зазначали, що казка є одним з засобів які найбільше впливають на мовленнєвий розвиток. Тому вони радили впроваджувати казку в повсякденну мовленнєву роботу, задля досягнення позитивних результатів, адже казка сприяє пізнанню дитиною навколишнього середовища, спонукає до пошуків нової інформації, активізує її пізнавальні процеси, захоплює та надихає дитину. Також казка є потужним засобом психокорекції, тому що націлює на знаходження помилок у своїй поведінці, спілкуванні, діяльності та спонукає виправляти їх.

Кожен автор надає свою класифікацію казок, але ми зупинилася на класифікації Т. Зінкевич-Євстігнеєвої, яка виділяла: художні казки, дидактичні, психокорекційні, психотерапевтичні, медитативні. Тож, вона пропонувала переписувати казки, дописувати початок або кінець, складати власні казки, переписувати сюжетні лінії певних персонажів та інсценувати казки. На її думку, така робота надасть не тільки корекційний результат, але й стимулюватиме активізацію мовлення.

2. Визначено педагогічні умови та методи, що забезпечують формування мовленнєвої активності молодших школярів з порушеннями мовлення засобом казкотерапії.

Серед педагогічних умов мовленнєвої активності виділяємо:

- організація мовленнєвої спрямованості навчання;
- сприяння мовленнєвої активності в різних видах діяльності (навчально-пізнавальній, художньо-мовленнєвій, ігровій).

Перша умова організація мовленнєвої спрямованості навчання розкривається через надання можливостей для максимального засвоєння дітьми норм мови та спілкування рідною мовою у повсякденні. У зв'язку з цим особливого значення набуває організація спеціалізованого мовленнєвого середовища, в якому дорослий вільно спілкується з дітьми на будь-які теми, а між собою діти спроможні побудувати діалог та донести, свою думку до співрозмовника.

Друга педагогічна умова – активізація мовлення в різних видах діяльності (навчально-пізнавальній, художньо-мовленнєвій, ігровій) спрямовує на дослідження процесу організації освітнього процесу в сучасному ЗЗСО.

Найчастіше під час розвитку мовлення використовують такі спеціально організовані форми роботи: заняття та дидактичні ігри. Вони є найбільш доречними, адже мають єдину мету, яка сприятиме набуттю мовленнєвого досвіду.

3. Проведено дослідно-експериментальну роботу, розроблено та реалізовано програму з формування мовленнєвої активності засобом казкотерапії в освітньому процесі ЗЗСО.

Визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості мовленнєвої активності дітей першокласників з порушеннями мовлення.

За результатами констатувального експерименту схарактеризовано три рівні сформованості мовленнєвої активності першокласників: високий, середній та низький.

Результати проведеного діагностування показали, що високий рівень мають в ЕГ – 1 дитина (7,7 %), КГ – 2 дитини (15,4 %); середній рівень – ЕГ

– 7 дітей (53,8 %); КГ – 7 дітей (53,8 %); низький рівень в ЕГ – 5 дітей (38,5 %), КГ – 4 дитини (30,8 %).

На основі цих даних ми визначили, що в експериментальній групі рівень сформованості мовленнєвої активності відповідає середньому рівню розвитку. Тому на формувальному етапі експерименту нами була проведена робота з урізноманітнення форм організації навчання казкотерапевтичними методами та збагачення їх компонентами які б сприяли активізації мовлення.

У ході контрольного етапу експерименту – підтвердили ефективність формування мовленнєвої активності засобом казкотерапії. Результати розподілились таким чином: високий рівень в контрольній групі залишився сталим, а в експериментальній збільшився на 23,1%, середній рівень в контрольній групі залишився сталим, а в експериментальній збільшився на 7,7%, низький рівень в контрольній групі не змінився, а в експериментальній знизився на 30,8%.

Аналіз результатів експерименту переконав нас у тому, що у дітей підвищився рівень сформованості мовленнєвої активності за допомогою методу казкотерапії в експериментальній групі.

Дипломна робота не вичерпує всіх проблем і завдань формування мовленнєвої активності засобом казкотерапії, а відкриває перспективи для подальших наукових пошуків. Перспективами є такі напрямки роботи: продовжувати використання казкотерапії з метою активізації мовлення дітей молодшого шкільного віку, розширювати тематику дидактичних та рухливих ігор, розробити планування і конспекти для розширення терапевтичної складової. Продовжувати створювати в освітньому просторі ЗЗСО умови, що сприяють активізації мовлення за допомогою казкотерапії, використовуючи зацікавленість і потенціал педагогів, батьків, дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко В. В. Играем в сказку. Воспитание и развитие личности ребенка 2–7 лет / В. В. Алексеенко. – Москва : РИПОЛ, 2008. – 219 с.
2. Артемчук І. В. Особливості усного зв'язного мовлення у комунікативно депривованих дітей-сиріт : автореф. дис.канд. психол. наук : 19.00.08 / І. В. Артемчук; Ін-т спец. педагогіки АПН України. – Київ, 2005. – 22 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні// Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні/ наук. кер. : А. М. Богуш. – Київ : Видавництво, 2012. – 28с.
4. Богуш А. М. Методика навчання української мови в дошкільних закладах / А. М. Богуш. – Київ : Вища шк., 1993. – 324 с.
5. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей (від народження до 7 років): [монографія] / А. М. Богуш. -[2-е видання]. – Київ: Слово, 2010. – 374 с.
6. Богуш. А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи – Київ : Слово, 2008. – 256 с.
7. Бурчик О. В. Групова казкотерапія в особистісно-орієнтованому вихованні дітей / О. В. Бурчик // Вісник Житомирського державного ун-ту ім. Івана Франка. – 2005, № 25. – С. 203-205
8. Валушенко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : [метод. посібн.] / М. С. Валушенко. – Київ : Освіта, 2006. – 268 с.
9. Вачков И. В. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку / И. В. Вачков – Москва : Ось-89, 2007. – 144 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2004.
11. Выготский Л. С. Мышление и речь : избр. псих. исследования / Л. С. Выготский. – Москва : АПН РСФСР, 1976. – 439 с.

12. Гавриш Н. В. Калейдоскоп інформаційно- ігрової творчості дітей. Методичні рекомендації щодо використання коректурних таблиць / Н. В. Гавриш – Київ : Слово, 2018. – 336 с.
13. Гавриш Н. В. Методика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку : [Навч.-метод. посібник] / Н. В. Гавриш, О. К. Безсонова. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 132 с.
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – [Видання друге, доповнене й виправлене]. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
15. Горбунова Н.В. Технології розвитку словника дітей дошкільного віку : [навч.-метод. посібник] / Н. В. Горбунова. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – 46 с.
16. Давыдова Т. Сказка / Т. Давыдова, В. Пронин // Литературная учеба. – 2003. – №1. – С.215-217.
17. Деркач О.О. Педагогіка творчості : Арт-терапія та казкотерапія на допомогу вчителю, вихователю, практичному психологу / О.О.Деркач. – Вінниця : ВДПУ, 2009. – 88 с.
18. Дзюбишина-Мельник М.Я. Розвиток українського мовлення у дошкільників : програма-довідник для дошкільних закладів з українським мовним режимом / М.Я.Дзюбишина-Мельник. – Київ : Освіта, 1991. – 133 с.
19. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець. – Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2016. – 492 с.
20. Дронь Т. Психологічна підготовка дитини до школи / Т. Дронь // Психолог. – 2007. - №21-22. – С.57-63
21. Євтушенко І. В. Використання казок в роботі психолога / І. В. Євтушенко, С. М. Аврамченко. – Київ : Марич, 2011. – 96 с.
22. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс] / Редакція від 25.04.2019. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> – Дата перегляду : 25.05.2019

23. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [Електронний ресурс] / Редакція від 25.04.2019. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> – Дата перегляду : 25.05.2019.

24. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] / Редакція від 06.06.2019. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> – Дата перегляду : 25.06.2019.

25. Зарубін К. П. Дошкільнята. / К. П. Зарубін – Київ: Рад. школа, 2001 – С. 23-25

26. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапии/ Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева – Санкт-Петербург: Речь, 2001. – 310 с

27. Крутецкий В. А. Проблема формирования и развития способностей / В. А. Крутецкий // Вопросы психологии.- 1972. - № 2. – С.6

28. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. - Изд. 2-е. – Москва, Политиздат, 1977. – 625 с.

29. Лозовая В. И. Понятие «активность личности» как категория педагогики / В. И. Лозовая // Киев : Рад. школа. – 1982. - № 2. – С. 17-32.

30. Луцан Н. І. Лінгводидактичні проблеми розвитку мовлення дітей дошкільного віку / Н. І. Луцан // Дошкільна освіта: Науково-практичний журнал Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти №4 (6), 2004. – С.43–47.

31. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02. Одеса, 2005. 425 с.

32. Луцан Н.І. Методика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за текстами українських народних ігор: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 “Теорія та методика навчання. О., 1995. 186 с.

33. Макеєва І. П. Казка як засіб розвитку емоційної сфери у дошкільників / І. П. Макеєва // Дошкільна освіта. – 2002. – № 1. – С.70–75.

34. Мацько Л. І., Семеног О. М. Концептуальні засади навчання української мови у старшій школі (профіль – українська філологія) /

Л. І. Мацько, О. М. Семенов // У кн. Педагогічна і психологічна науки в Україні. – Т. 2 Дидактика, методика, інформаційні технології. – Київ: Педагогічна думка, 2007. – С. 188–198.

35. Наговицын А.Е. Типология сказки / А.Е. Наговицын, В.И. Пономарева. – Москва: Генезис, 2011. – 336 с.

36. Науменко Т. І. Активізація мовлення дітей раннього віку в дошкільних установах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. І. Науменко / Навч.-досл. ін-т педагогіки УРСР – Київ, 1991. – С. 134.

37. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки : Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344 / 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/nsro_1221.pdf – дата перегляду : 25.11.2018.

38. Огиенко Н. Волшебная сила сказки: осуществление мечты и полцарства в придачу. Игра «Дворец желаний»/ Н. Огиенко. – Санкт Петербург : Речь, 2008. – 208 с.

39. Павлов И. П. Полное собрание сочинений / И. П. Павлов. – Москва, 1949. – Т.3. – 476 с.

40. Петровский А. В. Психология : [учебник] / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 5-е изд., стер. – Москва : Академия, 2006. – 512 с. С. 205

41. Подакіна О. Особливості роботи з дітьми шестирічного / О. Подакіна // Психолог. – 2006. – №2-3. – С. 3– 1.

42. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О. П., Артемова Л. В. [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. – Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. – 452 с.

43. Програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. – Київ : Українська академія дитинства, 2017. – 80 с.

44. Реформатский А. А. Введение в языковеденье : [пособие для учителей институтов] / А. А. Реформатский. – Москва : Учпедгиз, 1947. – С. 15.
45. Руденко А. Ігри і казки, які лікують. К.: Основа, 2020. 208 с.
46. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. К.: Рад. школа, 1997. 625 с.
47. Скалига В. Казкове виховання : казкотерапія / В.Скалига // Освіта України. – 2013. – № 26 (липень). – С. 12.
48. Скворчевська О.В. Ігрові методики роботи з учнями 1-4 класів. Х.: Вид. група «Основа», 2007. 208 с.
49. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навч.посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук – Київ: Каравела, 2009. – 400с.
50. Соловійова Л. Казкотерапія у навчально-виховному процесі / Л.Соловійова // Початкова освіта. – 2010. – № 16 (квітень). – С. 12-13.
51. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Радянська школа, 1977 – Т. 3. – С.9.
52. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. К.: Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.
53. Тихеева Є. І. Розвиток мови дітей / Є. І. Тихеева. – Москва : Проствіта, 1981. – 248 с.]
54. Українське дошкілля: Програма розвитку дитини дошкільного віку / О. І. Білан; за заг ред. О. В. Низковської. – Тернопіль : Мандрівець. – 2017. – 256 с.
55. Ушакова О. Развитие словесного творчества детей 6-7 лет. Дошкольное воспитание. 2010. №9. С.22-32.
56. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи: учебное пособие для студентов педагогических институтов. М.: Просвещение, 1984. 159 с.

57. Фельдштейн Д. И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития. Вопросы психологии. 2011. № 1. С.3-20.
58. Фесюкова Л. Б.. Виховання казкою: Для роботи з дітьми дошкільного віку / Л. Б. Фесюкова. – Харків: Фоліо, 1997. 464 с.
59. Франко І.Я. Дві школи в фольклористиці. Збірник творів: У 50-ти томах // І. Я. Франко – Київ, 1981., Т. 29. – С. 416-424.
60. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. М.: Педагогика, 1982. 208 с.
61. Шиліна Н. Є. Підготовка дітей до школи як педагогічна проблема / Н. Є. Шиліна // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Зб. наук. пр. – Вип. 9. – Одеса, 2001. – С. 47-52.
62. Шипіло Л. Грі-драматизації - належну увагу. Дошкільне виховання. 2013. №1. С.14 -17.
63. Шпачук Л.Р., Кравцова І.А. Ігри у навчально-виховному процесі молодших школярів. Кривий Ріг: КДПУ, 2001. 111 с.
64. Шульга Л.М. Барвіста радість (Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання). Запоріжжя: ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2007. 280 с.
65. Щербак О.І., Софій Н.З., Бович Б.Ю. Теорія і практика оцінювання навчальних досягнень: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 136 с.
66. Якименко С. І. Формування світогляду у старших дошкільників та молодших школярів в освітньо-інтегрованому середовищі: теорія і практика : монографія / С. І. Якименко. – Київ : Слово , 2017. – С. 70–75.